

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Т. О. КОЗЛОВОЇ «ІКОНІЧНІСТЬ У ЛЕКСИЦІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ»

Проблеми розвитку мови, її рушійних сил, умов і форм мовної мінливості завжди викликали значну зацікавленість у дослідників (І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр, О. Мельничук, В. Иванов, Т. Гамкрелідзе, Р. Якобсон, Є. Курилович). Особливу увагу вчених привертала зміна, які відбуваються в різних мовах, насамперед в історичному розвитку в межах мовленнєвих одиниць. Визначення фонологічних і лексико-семантичних закономірностей, притаманних цим одиницям у синтагматичному плані, є особливо важливим для діахронічної фонології, де аналіз особливостей функціонування системи на різних синхронних зрізах може дати необхідні відомості про стан цієї системи, що якісно вплине на вирішення загальної проблеми розвитку мови. Монографія Т.О. Козлової присвячена вирішенню однієї з актуальних проблем індоєвропейського (далі – іє.) мовознавства – з'ясуванню закономірностей розвитку мовленнєвих одиниць – звуків, складу, слова та фрази, що відображають універсальну особливість – іконічність – на відношеннях форми й змісту в реалізаціях мовного знака.

Розгляд проблеми іконічності ділиться на блоки питань, поданих у трьох розділах монографії:

1. Теорія іконічності: історія і сучасність.
2. Структура слова в індоєвропейській прамові.
3. Роль іконічності у формуванні праіндоєвропейських етимонів та їх рефлексії.

В основі спостереження Т.О. Козлової знаходиться дихотомія «зміст/форма», зокрема відносини цих понять та їх реалізація в іє. мовах, починаючи від часу зародження мовних категорій.

У першому розділі автор розглядає лінгвофілософські концепції вмотивованості зв'язку форми та змісту – античні погляди, середньовічні теорії природи знака й концепції Нового часу. У праці викладено основні положення теорії іконічності та її вербальні маніфестації, детально розглянуто редуплікацію, демінутивність, жестову комунікацію, зроблено узагальнення щодо іконічності на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності й еволюції мови.

До дослідження формально-змістової кореляції в лексиці прамови залучено матеріали іє. мов, а також факти багатьох інших мов світу, серед яких мови семітські, акадські, полінезійські, дравідійські, уральські, кавказькі тощо. Основна увага приділена аналізу іконічності в аспекті мовної еволюції, розглянуто вияви цього явища в мові й мовленні.

Широко розглядається автором редуплікація як засіб експлікації змістової ознаки збільшення, а також різні чинники формування редуплікованих основ, їхні функції, іконічність жестової комунікації, виявлення її на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності та еволюції мови. Окремо розглянуто метатезу, пересув приголосних, розширювачі в похідних словах, проаналізовано вияв іконічності в дитячому мовленні.

Усе ж уважаємо, що в цьому розділі необхідно було б детально розглянути термін «іконічність» і перелік явищ із цією

ознакою, які аналізуються в наступних розділах. У нашому розумінні, іконічність – це «відображення, віддзеркалення», що має в собі дві сторони висвітлення, два полюси взаємодії. Сюди належать мовні явища: форма/зміст, синкретизм смислів, редуплікація кореня, ан-/ауслат звуків, зменшення/збільшення якості ознаки, метатеза складників тощо. Окрім цього, Т.О. Козлова приділяє увагу аналізу розширювачів іє. кореня, які протиставляються кореням без розширення. Проте такі одиниці належать до різних періодів мови й, на нашу думку, не утворюють одиниць іконічності, які є в принципі одномоментними.

У другому розділі розглядається структура слова в іє. прамові, зокрема вивчається формально-змістова кореляція в реконструйованих іє. пракоренях, що забезпечує глибоке розуміння розвитку форм і значень етимонів, семантичних універсалій, «образу світу» архаїчної людини як важливої частини її культури, а також уможливує з'ясування ступеня вмотивованості зв'язку формального та змістового аспектів архаїчного словесного знака. Т.О. Козлова бере до уваги базисні компоненти плану вираження, спираючись на реконструйовані форми іє. прамови, а також залучаючи велику кількість мов інших мовних сімей. Автором розглянуто фонетичну сторону іє. слів, частотність кореневих ініціалій і фіналій. Суттєвим є аналіз зв'язків фонем із семантичними класами в іє. прамові. Щодо аналізу іє. коренів із початковим рухомим -s, то вважаємо, що причини його появи аргументовано непереконливо (див.: Мельничук А.С. О сущности беглого s-. Этимология. – М., 1986). Під час розгляду семантичного синкретизму, як нам видається, необхідно наголосити, що в його основі знаходяться відприродні стимули, а не лише історичні, що з'явилися в ході розвитку мови (пор. Лосев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М., 1957).

Третій розділ присвячено розгляду ролі іконічності у формуванні праіє. етимонів та їх рефлексії. Тут проаналізовано формально-змістові фігури, утворені маргінальними складниками коренів, приділено суттєву увагу різним типам редуплікації коренів: звуконаслідувальним, кінетичним, спорідненим, редуплікованим дієсловам, широко розглянуто симетрію/асиметрію структури коренів і синкретичне значення роз'єднання/з'єднання. Із позицій іконічності розглянуто ізоглоси кентум і сатем в іє. мовах. Досить переконливо виглядають висновки щодо місця іконічності в ініціальних складниках фонетичної структури іє. кореня, зокрема явищ палаталізації та лабіалізації (с. 317). Ці акустичні ознаки кореня висвітлили семантичний контраст кореня й уможливили розщеплення первісного синкретичного значення етимонів, що призвело до диференціації концептів.

До іконічних протиставлень разом із автором зараховуємо відношення акустичних ознак звуків: глухий/дзвінкий, зімкнений/щільний (с. 331 332), а також те, що на основі ознаки збільшення/зменшення тривалості голосної в аблауті можна розглядати їх іконічність, особливо квантитативного аблауту.

Більш абстрактною виявилася іконічність морфологічної редуплікації. Редупліковані форми перфекта в іє. прамові об'єднують лексико-граматичний клас предикатів з інактивним значенням. Подані в роботі факти привертають увагу до важливої ролі іконічності в процесах еволюції мови та формування картини світу. Важливим для нас є висновок автора про те, що сатемізація мала значний вплив на еволюцію дочірніх мов: «фонетичні розбіжності між велярними та сибілянтами супроводжували концептуальну опозицію з'єднання, нерухомість (кентум) – роз'єднання, просування вперед (сатем), складники якої залежно від концентрації уваги виявлялися то центральними, то фоновими у свідомості мовців» (с. 438). Тим самим шляхом актуальності іконічних засобів на різних етапах розвитку мови пояснюється намагання комунікантів досягти оптимального узгодження між формою і змістом мовних знаків. Автор стверджує, що окремі історичні зміни, зокрема фонетичні, спрямовані творчою активністю мовців. «Вони не відбуваються спонтанно чи внаслідок мовних контактів, не налаштовані на спрощення вимови чи економію мовних зусиль, а «пов'язані з процесами пізнання й [...] відтворення дійсності вербальними засобами» (с. 438).

До деяких зауважень, окрім вищезазначених, необхідно зарахувати таке: Т.О. Козлова, розглядаючи проблему походження мови (с. 51 і далі), вважає, що «мова еволюціонувала разом з еволюцією мозку» й виникла «у період латералізації півкуль гомінідів» у ранній палеоліт, у період виготовлення знаряддя праці з каменя (2,6 млн років тому), не згадує інші гіпотези зародження життя на Землі, серед них квантову теорію, хвильову, голографічну. На нашу думку, ідея космічного походження

розуму на Землі є більш переконливою і привабливою на сьогодні.

Логічно необхідною є потреба подати в монографії вказівки на проблему та матеріал, предмет, об'єкт і мету дослідження, а також додати до структури праці висновки в кінці кожного розділу.

Виходячи з практичних потреб застосування результатів дослідження, бажано б помістити в кінці праці Семантичний індекс мовних явищ іконічності, розглянутих у монографії.

Уважаємо, що рецензована монографія Т.О. Козлової має теоретичну і практичну значущість, новизну дослідження, робить суттєвий внесок у вирішення проблеми зародження та еволюції мов. Окрім загальнотеоретичних висновків, зокрема вагомим внеском для вирішення однієї з головних проблем сучасного мовознавства – проблеми мовної еволюції, результати цього дослідження мають безумовну практичну цінність і можуть бути використані в навчальних курсах із загального та індоєвропейського мовознавства у вищих навчальних закладах, у спецкурсах, наукових дослідженнях студентів і аспірантів.

Здобуті результати ґрунтуються на значному фактичному матеріалі індоєвропейських і ностратичних мов, обстоюють існування універсальної ознаки мовного знака – іконічності, що дає змогу простежити в розвитку бінарні фонетико-семантичні утворення, починаючи з моменту їх зародження.

Монографія Т.О. Козлової є результатом послідовної, ґрунтовної роботи, завершеною, логічною, глибоко науковим дослідженням, цінним внеском у теорію та практику мовознавства й методологію діяхронічних досліджень.